

*U OKOVIMA GEOGRAFIJE. DESET ZEMLJOVIDA KOJI GOVORE SVE ŠTO MORATE ZNATI O GLOBALNOJ POLITICI*

*Tim Marshal, Znanje, Zagreb 2018., 288 str.*

*U okovima geografije*, iznimno zanimljivo meko ukoričeno izdanje, prvi je put objavljeno 2015. na engleskom jeziku. Iz naslova knjige lako je iščitati kako se autor bavi svjetskom političkom geografijom (geografska disciplina) odnosno geopolitikom (disciplina u sklopu političkih znanosti) koje proučavaju međudnos političkoga djelovanja čovjeka/države i njegove okoline. Geografska okolina ne označava pritom samo fizički krajolik (geografske objekte) nego podrazumijeva i klimu, demografiju, rudne zalihe/bogatstvo, kulturne regije i sl. Krajolik je oblikovao politiku i moć Egipćana, Babilonaca, Perzijanaca, Grka i Rimljana, a utječe i na političke, gospodarske, kulturne i demografske odluke sviju nas danas. Možda nam se u kojem trenutku učini kako je tehnologija ta koja nam danas omogućuje da prevladamo društvene i prirodne disparitete, no to nije posve tako. Tim Marshall, novinar, autor pet knjiga, urednik britanskoga Sky Newsa te suradnik BBC-a i francuskoga IRN-a, uvjerava nas da su na naše odluke utjecale i do vijeka će utjecati rijeke, planine, jezera, mora i pustinje. Pritom Marshall ne daje niti jednom geografskom objektu prednost nad onim drugim, nego dopušta mogućnost da su na različitim dijelovima svijeta različita geografska obilježja dominantnija te stoga određujuća. Napominje kako je priroda moćnija od čovjeka te kako svoju budućnost možemo oblikovati samo do određene mjere. Svoje mišljenje potkrepljuje tezama da će se svaki novi naraštaj u Južnoj Aziji suočavati s prirodnim (fizičkim) zaprekama koje predstavljaju Himalaja i Hindukuš, s izazovima koje nose kišne sezone, s nedostacima hrane i ograničenim pristupom rudnom bogatstvu. Pita se što bi moglo biti razlogom zbog kojega dvije najmnogoljudnije zemlje na svijetu – Indija i Kina – žive jedna uz drugu relativno mirno, iako imaju dugu zajedničku granicu te su politički i kulturno prilično povezane. Odgovor pronalazi u Himalaji, najvišem planinskom lancu na svijetu koji je smješten upravo između njih. Upućuje na vođe Bangladeša koji traže način za sprječavanje poplava koje prodiru iz Bengalskoga zaljeva, ali su svjesni da je 80% zemlje poplavno područje i da se neće premjestiti. Otapanje leda s Arktika i Antarktika, uzrokovano globalnim zatopljenjem, može im pritom zadati samo snažnije glavobolje.

Autor kroz deset zemljovida opisuje cjelokupnu svjetsku globalnu politiku. Neke karte prikazuju geopolitiku jedne države (Rusija, Kina, SAD) no većina ih se

bavi se ključnim regijama svijeta (Zapadna Europa, Bliski istok, Indija i Pakistan, Koreja i Japan), a u nekim slučajevima i čitavim kontinentima (Afrika, Latinska Amerika, Arktik). Autor u Arktiku pronalazi razlog zbog kojega Rusija nije uspjela postati svjetska velesila, zemljovidom SAD-a prikazuje kako su joj pravodobne procljive odluke omogućile da postane dvooceanska velesila. Na karti kojom prikazuje Europu iscrtava kako su joj njezine ravnice i rijeke pomogle pri kulturnom razvoju i međusobnom povezivanju zbog kojega je izrasla u pokretača razvoja modernoga svijeta. U zemljovidu posvećenu Bliskom istoku pokazuje kako povlačenje neprirrodnih linija na zemljovidu (ne poštujući pritom topografiju i kulturnu pripadnost) nosi sa sobom dugotrajne probleme i nemire. Knjiga je, osim predgovora koji je napisao John Scarlett, ravnatelj Tajne obavještajne službe MI6 2004–09., popraćena prilozi-ma: zaključkom, bibliografijom (strukturirane po poglavljima s ukupno 55 bibliografskih jedinica), zahvalama autora, kazalom pojmova i bilješkom o autoru.

U ovom prikazu zadržat ćemo se na Marshallovim prikazima zemljovida Rusije, SAD-a i Zapadne Europe koji su nama u kulturološkom smislu najzanimljiviji. **Rusija**, najveća zemlja na svijetu (dvostruko veća od SAD-a ili Kine i pet puta veća od Indije), u kojoj se čak i u XIX. st. vlakom s jednog kraja zemlje na drugi putovalo šest dana, proteže se na 17 milijuna km<sup>2</sup> i obuhvaća 11 vremenskih zona. Winston Churchill ju je 1939. opisao kao »zagonetku omotanu misterijem unutar enigme« te dodao »ali možda postoji ključ«, a on je ruski nacionalni interes. Premda su ruski političari zainteresirani za globalnu politiku, uglavnom su najusredotočeniji na Zapad. Velik im izazov predstavlja Sjevernoeuropska nizina jer je s toga prostora u posljednjih 200 godina Rusija bila napadana u prosjeku svake 33 godine, što samo pokazuje da »napadači« nisu učili na iskustvima prethodnika. Ipak, takvu su pogrešku učinili i Napoleon (1812) i Hitler (1941). Naime, Sjevernoeuropska je nizina površinom toliko velika da su vojne opskrbe linije do Moskve morale biti jako duge, a time i neodržive. Rusi su pak sigurni da ih nitko neće napasti sa sjevera, sa Sjevernoga ledenog mora koje je zamrznuto veći dio godine, ili s Dalekoga istoka, gdje geografsku barijeru čine planine i slabo nastanjen, prometno gotovo nepovezan prostor. Po njezinu geografskome položaju dalo bi se pretpostaviti kako je Rusija europska i azijska sila. No, u stvarnosti, mnogo toga ju ne čini azijskom silom. Naime, visoko na Uralu smješten je križ kao marker ili točka razdvajanja Rusije na europski i azijski dio. Iako europski dio čini tek četvrtinu površine Rusije, čak 75% ruskoga stanovništva živi upravo na tom prostoru. Istočno od Urala nalazi se pak ruska rudna »škrinja s blagom«, ali i surovo podneblje, mjesecima zaleđeno, s gustim, vlažnim, nepregledno dugim šumama (tajgama) i velikim močvarama pa je sukladno tome to područje izuzetno slabo nastanjeno.

Koliko god su geografski čimbenici obrambeni saveznik Rusiji u vrijeme rata, toliko joj predstavljaju problem u vrijeme mira. Naime, sezona poljoprivrednoga uzgoja u većem dijelu zemlje relativno je kratka, a proizvode je teško distribuirati di-

ljem zemlje. No puno je veći problem Rusiji osigurati luku u toplom moru. Jedan od pokušaja da si vojska »opere čizme u toplim vodama Indijskoga oceana« bila je invazija na Afganistan 1979. No kako invazija nije uspjela, Rusija nije stekla pristup velikim trgovačkim putovima, što joj je onemogućilo ne samo razvoj trgovačke nego i suzbilo razvoj vojne flote te prerastanje u svjetsku velesilu. Podsjetimo samo da su joj luke na Arktiku zaleđene veći dio godine, a najveća ruska luka, Vladivostok, okovana je ledom bar četiri mjeseca u godini i k tome okružena japanskom flotom. Možda je upravo to bio pozadinski motiv okupacije Krima te stjecanje crnomorske luke Sevastopolja 2014. Nakon što ga je Hruščov 1954. prenio u vlasništvo Ukrajine, Krim se tada ponovno »vratio kući« (60% stanovništva Krima etnički su Rusi, a prije Hruščovljeve predaje Ukrajini 200 je godina bio pod ruskom vlašću). Ipak, ova je »pobjeda« donijela sa sobom i pomalo gorak okus – konvencijom iz Montreauxa (1936) Turska (danas članica NATO-a) kontrolira Bospor, a da bi brodovi ruske ratne mornarice doplovili do Sredozemnoga mora moraju se probiti i Egejskim morem i zatim proći ili kroz Gibraltarska vrata do Atlantskoga oceana ili Sueskim kanalom do Indijskoga oceana. Ukratko, gdje god pošli, kontrolirani su.

Da se i gospodarske bitke temelje na geografiji dokaz je to što je geografski nepovoljan Sibir zapravo ruski gospodarski spas – golem je izvor nafte i plina, najmoćnijega oružja koje Rusija posjeduje. Odmah poslije SAD-a Rusija je drugi najveći opskrbljivač zemnim plinom. Oko 25% europskoga plina i nafte ruskog je podrijetla. Ovisnost baltičkih zemalja te Slovačke i Finske o ruskom plinu iznosi 100%, ovisnost Češke i Bugarske 80%, a Austrije, Mađarske i Grčke 60%. Rusija pokriva i gotovo polovicu njemačkih potreba za plinom. U pravilu, što je zemlja geografski bliže Rusiji, ovisnija je o njezinu plinu, a Rusija određuje cijenu plina ali odlučuje i hoće li ga jednostavno isključiti. Uočivši priliku da zadovolji europske potrebe za plinom, a da se pritom ne dovede u slabiji položaj, SAD se pojavio kao spasitelj koji enormnom proizvodnjom ugljena iz škrliljevca osigurava ne samo vlastitu energetska samodostatnost nego pomaže i Europi. No da bi se plin dopremio do Europe potrebno ga je ukapljiti i prevesti do terminala, a potom ponovno pretvoriti u plin, što je skupo. Nije teško shvatiti kako ovisnost o ruskom prirodnom plinu u Europi nikad neće potpuno nestati, ali je sigurno kako će se oslabljeni europski položaj ojačati. Rusija se zbog toga već okreće Kini. Prošli su dani kad su se ove dvije zemlje međusobno smatrale prijateljom. Iako su obje komunističke, ne natječu se za »ideološko vodstvo u globalnom komunizmu«.

**SAD** je zajednica 50 saveznih država i jednoga saveznog distrikta koji se postovjećuju sa svojom unijom država onako kako to čini vrlo malen broj europskih država sa svojom unijom. Zbog jasno izraženoga i definiranoga nacionalnog identiteta Francuzi su prvo Francuzi, pa onda Europljani, no Amerikanci su prvo Amerikanci. Obale američkoga kontinenta udaljene su oko 5000 km. Prvo naseljavanje ovoga prostora također je uvjetovano geografskim objektima. Uz Atlantski ocean

proteže se Istočnoobalna nizina, područje plodnoga tla i brojnih rječica, okrenuto k Europi, pa ne čudi što su prve američke kolonije nastale upravo na tom području. Prema zapadu Istočnoobalna nizina prelazi u Apalačko gorje, koje se gotovo paralelno s nizinom proteže u dužini od oko 2000 km, a koje je predstavljalo prirodnu barijeru preko koje prvi naseljenici nisu prelazili, barem ne do XIX. stoljeća. Širenje SAD-a bilo je neobično kako za ondašnje tako i za današnje vrijeme. Oni nisu ratovali, nego trgovali. Godine 1803. SAD je od Francuske kupio Louisianu (čime su dobili nepregledan plodan sustav porječja Mississippija), 1819. od Španjolske su dobili Floridu (SAD prvi put izbija na obalu Tihoga oceana), a 1867. kupili su Aljasku od Rusije (veliko rudno bogatstvo). U tom trenutku granice SAD-a bile su oblikovane geografskim objektima – oceanima na istoku i zapadu, Velikim jezerima na sjeveru i tokom Rio Grandea na jugu – te su već nalikovale današnjima. Pojačano su se razvijale trgovačka i vojna mornarica, s ciljem nadziranja svjetskih prometnih putova te održavanja mira i trgovine. Godine 1903. SAD je stekao ekskluzivno pravo na najam Panamskoga kanala, formirao je NATO (1949), stekao nekadašnje britanske pomorske baze diljem svijeta, stekao Guam, sklopio sporazum s Australijom i Novim Zelandom (1951) te postigao dominaciju u Koreji (početkom 1950-ih). Na taj je način stvorio dva zemljovida: prvim su prikazane fizičke granice SAD-a uvjetovane geografskim obilježjima, a drugim trag američke geopolitičke moći. Američkoj hegemoniji na globalnoj razini opasnost je mogla doći samo s triju područja: iz Rusije, Europske unije i Kine. Europa i Rusija zbog vlastitih unutrašnjih problema ne predstavljaju stvarnu opasnost, stoga ostaje samo Kina. No iako gospodarski vrlo jaka, i ona ima unutrašnjih problema (vojni i strateški pogled) te još uvijek nije prijatna američkoj supremaciji – premda obje strane pažljivo odmjeravaju svoje poteze na svjetskoj političkoj sceni kad ulaze u interesne sfere jedna drugoj. Kinezima, baš kao i Rusima, nedostaje ratna mornarica otvorenoga mora kako bi postali globalna sila. SAD je energetski gotovo samodostatan, gospodarski je gigant, poželjno je mjesto useljavanja, stanovništvo mu ne stari i više troši na istraživanja i razvoj vojske nego sve članice NATO-a zajedno, a sve to zadržat će ga na mjestu svjetskoga policajca još dugo vremena.

Iako su i SAD i **Europa** bogati raznolikim geografskim objektima (planinama, rijekama, dolinama), SAD je relativno brzo »pokorio« jedan dominantan jezik i kulturu, prošlost koje je na tom području danas »stara« tek nekoliko stoljeća, za razliku od Europe koja je stoljećima bila podijeljena na različite geografske i jezične regije koje su rezultirale relativno velikim brojem nacionalnih država. Izvrstan raspored raznolikih geografskih objekata omogućio je Europi velik prosperitet. Golska struja omogućava Zapadnoj Europi ugodnije zime i povoljne količine padalina. Suhih pustinjskih područja u Europi nema; jedine pustopoljine koje postoje manja su zaleđena područja na dalekom sjeveru. Potresi i vulkanske erupcije relativno su rijetki, a regulacijom riječnih tokova spriječene su i veće poplave. Raznolika godišnja

doba omogućuju bogatu poljoprivrednu proizvodnju, što dodatno potpomaže i razgranata riječna mreža koja ne služi samo navodnjavanju nego predstavlja i izvrsnu prometnu mrežu kojom su prvi poljoprivredni proizvodi stizali do svojih kupaca. Na taj se način, uz riječne tokove, stvorila prva mreža trgovačkih središta iz koje su s vremenom izrasli golemi milijunski gradovi. Povoljni prirodni uvjeti omogućili su Europljanima da ne razmišljaju samo o proizvodnji hrane nego i da ih zaokupljaju različite ideje i da razvijaju tehniku pa se javljaju prosvjetiteljstvo i industrijska revolucija. Rijeke u Europi, osim što su nepresušni izvori i prometni putovi, imaju još jednu važnu ulogu – često predstavljaju granice nacionalnih država. Samo porječje Dunava obuhvaća 18 država, a prirodna je granica osam suvremenih država. No prirodni uvjeti nisu svugdje jednako povoljni. Općenito se smatra da Južna Europa ima nešto nepovoljnije prirodne uvjete (manje obalnih nizina te topliju i sušu klimu; Španjolska, Portugal, Italija, Grčka) te je obično slabije razvijena od sjevera (plodna Sjevernoeuropska nizina, mnoštvo plovinih vodenih tokova i sl.). Smatra se kako u Europi Francuska ima najpovoljniji geografski položaj. Jedina je smještena i na sjeveru i jugu kontinenta, ima povoljnu klimu, velika prostranstva plodne zemlje te bogatu riječnu mrežu koja pripada dvama slivovima – Atlantskom oceanu i Sredozemnom moru. No važne su i povoljne prirodne granice. Slabo je zaštićena samo na području sjeveroistoka, na mjestu gdje na ravnici Sjevernoeuropske nizine počinje Njemačka. To dugo vremena nije bio problem, sve do ujedinjenja Njemačke. S druge strane, Sjevernoeuropska nizina čini i Njemačku ranjivom: s istočne joj strane prijete opasnost od Rusije, a sa zapada od Francuske. Zato Francuska i Njemačka danas toliko snažno drže do Europske unije. Marshall tu simbiozu slikovito opisuje: »mogle bi se tako čvrsto stisnuti u zagrljaju punom ljubavi da ni jedna ne može osloboditi ruku i odalimiti onu drugu« (str. 85). Njemačka, ujedinjena sada već oko 150 godina, nezaobilazna je europska sila. Marshall ju opisuje kao gospodarsku silu koja govori tiho, ali nosi veliku batinu u obliku eura. No u svjetskim razmjerima ne govori ili govori pretiho i zazire od batina, što ju čini samo europskom silom. Geopolitički pisac Robert Kaplan smatra kako unutar Europe postoji »osveta geografije«, a to je jedinstvena europska valuta – euro. Devetnaest zemalja članica Europske unije danas ima euro, a preostale, uz iznimku Danske, nastoje ga uvesti. No 1999., u trenutku uvođenja eura, neke zemlje nisu bile spremne. Kako euro ipak nije bio samo valuta plaćanja nego i ideologija, neke su zemlje u novodefinirani odnos 1999. ušle »široim zatvorenih očiju«. Kako je »gospodarski brak« podrazumijevao vjernost »i u dobru i u zlu«, izbijanjem gospodarske krize 2008. bogatije su države morale »spašavati« problematične te su u »europskoj obitelji« izbile ogorčene svađe koje, iako nešto ublaženijega tona, traju i danas. O Europi se ne može pisati, a da se ne spomene i Ujedinjeno Kraljevstvo. I ono ima prilično povoljan prirodni položaj: ima kvalitetnu obradivu zemlju, riblje bogatstvo u okolnim morima, relativno dobru riječnu mrežu te povoljan geostrateški položaj – nije na europskom kontinentu, ali je dovoljno blizu.

Iako mu izdvojenost odgovara, uvijek budno pazi da se na europskom kontinentu ne pojavi netko jači od njega. Važan položaj daje mu i morski prolaz Grenland–Island–Ujedinjeno Kraljevstvo, pomorski put »usko grlo« od svjetske važnosti. Najmoćnije je bilo tijekom XVIII., XIX. i XX. stoljeća, no danas polako slabi. Danas, potaknuto velikim valom ekonomskih imigranata i izbjeglica, Ujedinjeno Kraljevstvo izlazi iz »europskoga braka«. Ideja šengenskoga prostora, jedna od prvih misli vodilja pri uspostavi ujedinjene Europe, danas je na testu. Sve više članica uvodi granične kontrolne, pozivajući se na sigurnost. Europsko stanovništvo sve je više sijedo, a populacijske projekcije ne daju mjesta optimizmu – sve je manje mladih koji će plaćati poreze i skrbiti o starom stanovništvu. Jedinstvo Europe danas je u krizi, no oni koji se pitaju kakva je korist od europskoga jedinstva zaboravljaju mir u kojem uživaju posljednjih sedamdesetak godina. Opisujući svjetsku geopolitiku, autor s pravom zaključuje: »Od Velike kneževine Moskve, preko Petra Velikog, Staljina i sada Putina, svaki ruski vođa suočio se s istim problemima. Nije važno vode li se oni na vlasti carskom, komunističkom ili ideologijom ortačkoga kapitalizma – luke se i dalje zamrzavaju, a Sjevernoeuropska nizina je i dalje ravna. Uklonimo li linije nacionalnih država, karta koju je promatrao Ivan Grozni jednaka je onoj s kojom se Vladimir Putin suočava danas« (str. 25).

Tim Marshall novinarstvom je zamijenio relativno neuspješnu karijeru slikara i soboslikara. Ipak, nakon tridesetak godina posvećenih dopisništvu i novinarstvu, izvještavajući iz Europe, SAD-a i Azije te s mnogih ratom pogođenih područja (pa i Balkana), stekao je zavidno znanje koje u posljednje vrijeme koristi za geopolitičko opisivanje i analize. I u ovoj knjizi, jednostavnim stilom pisanja, zorno argumentirajući svoja gledišta, Marshall u potpunosti zadovoljava čitatelja. Sadržaj pak knjige dobro je odabran i prikladno po poglavljima organiziran. Knjiga sadržajem potiče čitatelja da se prilikom kontemplacije o razvoju događaja u svijetu ne bavi samo ekonomijom, politikom i međunarodnim ugovorima nego da se okrene i geografiji. Ipak, iako Marshall ne ostavlja mnogo prostora idejama, mora se priznati da geopolitika nema odgovore na sva pitanja. Političke odluke koje danas donose Viktor Orbán, Recep Tayyip Erdoğan ili Vladimir Putin nisu samo posljedica geografski uvjetovanih objekata nego i rezultat drugih čimbenika, poput možda smanjene moći Zapada (EU/SAD), koji je samo desetljeće ranije svojim snažnim utjecajem obuzdavao njihovu autoritativnu vlast. No velika recesija te gospodarska i politička kriza u Europskoj uniji učinili su svoje. I sam Marshall priznaje da nam tehnologija danas može pomoći da obuzdamo utjecaj nekih geografskih objekata i sila (smanjimo poplave, preletimo pustinje, odletimo u svemir), naglašavajući da geografiju, kao jedan od determinirajućih globalnih čimbenika, ne smijemo izgubiti iz vida.

MIHELA MELEM HAJDAROVIĆ



Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.